

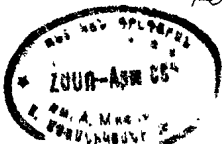
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

“ԴԵՌ ԱԻԵԼԻ ԵՒՍ ՇԱՐՈՒՆԱԿԷ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԴ...,”

(ԶԱՏԿԻ ԱՌԹԻԻ)

Եղիշէ, Վարդանանց Պատմիչը, կարճ զրուակ մը կը հիւսէ իր զրբին առաջին Յեղանակին վերջերը, որ սքանչելի կերպով կը ցուցնէ ոչ միայն Ոսկեմատենանին ամբողջ ողին, այլ նոյն ատեն ընդհանուր այն մտայնութիւնը՝ որով հրահրուած էր բովանդակ Հայութիւնը այդ թուականին, Հաւատքի և Հայրենիքի պաշտպանութեան մահու և կենաց այն օրերուն:

Յազկերտ Բ., կ'ուզէ ըսել ան, Սասանեան գերիշխանութեան տակ և մերձ ապրող բոլոր ժողովուրդները կրօնապէս միատարր գանգուածի մը վերածելու իր մտեռանդութեանը մէջ օրէ օր աւելի դայրագնած, երբ տեսաւ թէ դէպի Հոնաց կողմերն ունեցած իր նուաճումները և Հռոմէներուն հետ կնքած խաղաղութեան դաշնագրի պահպանումին երաշխիքը աւելի հաւանականութիւն կը ներշնչեն իր ծրագրին յաջողութեանը, բարձրամիտ հպարտութեան նուազներու մէջ, սկսաւ սոփեստութեան ևս դիմել — ինչպէս առհասարակ կ'ընեն այդպիսի հոգեվիճակի մէջ գտնուողները. քրիստոնէից զգացումներուն վրայ ազդելու դիտումով՝ ծիծաղելի կողմեր կ'ուզէր գտնել անոնց հաւատքին մէջ. զոր օրինակ, կը ցատկոտէր, կ'ըսէ, թէ ի՞նչպէս իբրեւ Աստուծոյ կը հաւատան անոնք տանջուած, խաչուած, մեռած և թաղուած մէկու մը: Հրապարակաւ կը նախատէր և ծաղրանքի առարկայ կ'ընէր Քրիստոսի անունը և Քրիստոնէութեան գաղափարը: Անգամ մը, «ցնորաբան դանդանչանք»ի իր մէկ այդպիսի վայրկենին, Գարեգին անուն դեռատի հայ նախարար մը, որ զինքը լսողներուն մէջ էր, քաջութիւնը ունեցաւ հարցընելու իրեն. — «Իայց դուն ուսկի՞ց իմացած ես այդ ամէնը, Տէր Արքայ»: — «Իմ առջև կարդացին ձեր մոլորութեան գիրքը». եղաւ բռնակալին պատասխանը: Երիտասարդ հայը համարձակութիւն զգաց այն ատեն նորէն յարելու. «Ինչո՞ւ մինչև այդ տեղ կարդալ տուիր. դեռ աւելի ևս շարունակէ ընթերցումդ, ու պիտի իմանաս անոր յարութիւնը, շա-

տերուն յայտնուիլը, երկինք վերանայլը, Հօրը աշակողմը նստիլը, երկրորդ գալուստի մը իր խոստումը, արդար դատաստանին հատուցումը», եայլն:

Այսպիսի խօսքեր, այդպիսի ուժգնութեամբ ըսուած, կատարութեան կրակին վրայ նետուած ճարպի կտորուանք միայն պիտի ըլլային անշուշտ. և արդարև կտրիճ Հայը իր մահովը քաւեց իսկոյն իր յանդգնութիւնը: Իր արիւնը նախերգանքը եղաւ ազգովին ընդհուպ կատարուելիք մեծ նահատակութեան. իր մանրադէպը յառաջաբան նախանկարը՝ ճիզգետը պատերազմաբար հրաշովէպ յուշազբքին. իսկ իր հաւատքն ու մտածումը, հասարակաց զգացումն ու նըշանաբանը արդէն իր ժողովուրդին սրտին ու կեանքին, եղաւ նաև՝ յետոյ ընդմիշտ՝ համոզումին հանգանակը անոր ապագային:

Ո՛չ. գերեզմանը վերջակէտը չէ՝ Քրիստոսի կեանքին:

Մէկ կողմ կը դնենք աստուածաբանութեան և աւետարանական գիտութեանց այս մասին դասաւորած փաստերը, որոնց հանդէպ չի կրնար բոլորովին անդիլող ըլլալ ամենէն դաժան սկեպտիկն անգամ. ու հարցին կը մօտենանք լոկ բարոյական տեսակէտէն, այսինքն ուղղակի կեանքին ճամբով:

Օրէնքներու սկզբունքը միևնոյնն է հոգեկան և բնական ոլորտներուն մէջ հաւասարապէս. որ և է կառուցուածք՝ հաստատուն և տեական լինելու համար՝ պէտք է կանգնի ամուր հիմի վրայ: Փխրուն ու փուտ քարը չի կրնար իր վրայ բարձրացընել մեծազանգուած ծանր շէնք: Այսպէս, առասպելն ալ, խառուած սրտի սխալանք կամ խաբող մտքի յերիւրանք — երկու պարագային ալ՝ ոչ ճշմարտութիւն — պիտի չկարենար երկար դարեր իբր խարխախ ծառայել ծանրակշիռ և կարևոր հետեանքներով արդիւնաւորուած գործի մը, որ Քրիստոնէութիւնն է:

Ամբոխէն մոռցուած, իրեններէն անտեսուած, իշխանութիւններէն պատժուած, մահերուն ամենէն անարդազոյնովը գերեզման իլուցուած մարդու մը յիշատակը անկարելի է որ ունենար այն ծաւալուն բեղմաւորութիւնը և յարաճուն կենդանութեամբ միշտ վերանորոգուած և բազմապատկուած այն վիճակը, որ քրիստոնէական կեանքը, քրիստոնէական գիտութիւնն ու բարոյականը, քրիստոնէական քաղաքակրթութիւնը, ի մի բան՝ Քրիստոնէութիւնն է անա:

Քրիստոս չէ մեռած. ուրիշ խօսքով՝ որչափ իրականութիւն է անոր իր մահը, նոյնքան իրականութիւն է նաև յարութիւնը. այս էր իր աշակերտներուն համոզումը. այս եղաւ աւաքելական քարոզութեան առանցքը և, ի վերջոյ, Քրիստոնէական Եկեղեցիին հիմը:

Այս հաւատքը դարերուն հետ միշտ աւելի խորացաւ և ընդարձակուեցաւ սիրտերուն և միտքերուն մէջ. ոչ թէ որովհետև հեռաւորութեան մշուշին մէջ պատմական տպաւորութիւններուն անզայտացումը հետզհետէ դժուարացնելով մանրամասնութեանց ճշգրտումը՝ թոյլ տուաւ որ զգացումներն ու երեակայութիւնը աւելի ազատ թափով գործեն ենթազգրութիւններու գետինին վրայ — ու պատահածը ասոր հակառակը միայն պիտի կրնար ըլլալ — այլ որովհետև իրարու յաջորդող սերունդները, զործը իր արդիւնքէն դատելու տեսակէտին կապուած, միշտ աւելի իմաստութիւն նկատեցին խնդիրը գործնական չափանիշով մը կշռելու կերպը:

Սիրտերն ու միտքերը նոյն չափով զբաղեցնան անով, այդ խնդրով. որովհետև որչափ զգացում մը՝ նոյնչափ և սկզբունք մըն էր ան. իրական և հոգեկան, բարոյական և վարդապետական հաւասարապէս, էութեամբն ու բնութեամբը միանգամայն: Ան'որ համար է որ Քրիստոսի յարութեան, և յետոյ, անոր հետեւաբանութեամբ, Քրիստոսով յարութեան զազափարը, ինչպէս պատուանդանը եղաւ կրօնքի մը, նոյնպէս նաև կռուանը դարձաւ փիլիսոփայութեան մը:

Սէլը կրնայ խոցուիլ՝ բայց չի մեռնիր. անա՛ զգացումը՝ բարոյականի իր ամենէն յստակ իմացումին մէջ. ճշմարտութիւնը կրնայ ստեպ տարակոյսներու կամ տարակոյսներէ զարնուիլ, բայց ատոր համար ոչինչ կը պակսի իր արժէքէն, ընդհակառակն. զի ոչինչ այնքան կրնայ ծառայել ճշմարտութեան՝ որքան տարակոյսը. անա՛ւատիկ սկզբունքը:

Քրիստոս՝ գերագոյն սէրը և գերազանց ճշմարտութիւնը եղաւ, և այս՝ ոչ միայն իր անձին այլ նաև մեր կեանքին մէջ: Ոչ մէկ կրօնքի մէջ զգացումն ու սկզբունքը, սիրտն ու միտքը, սէրն ու ճշմարտութիւնը այնքան ճշգրտօրէն ներդաշնակուած են իրարու հետ, այնքան սերտիւ աղուցուած իրարու մէջ, որքան Քրիստոսնէութեան մէջ, որ, այսպէս՝ բարոյականի և իմաստութեան հրաշալի միաւորում, զգացուած և հասկցուած կեանքին բարձրագոյն խորհուրդը, կրօնքներուն կրօնքը եղաւ իրօք և իրաւամբ:

Այս է պատճառը որ կը հաւատանք թէ՛ Նա՝ որուն անձը այս ամէնուն սկիզբն ու լրումը հանդիսացաւ, և որմէ այդ կեանքն ու կրօնքը ստացան, մին՝ իր օրէնքը և միւսն իր ներշնչումը, չի կրնար աւարը դարձած ըլլալ մահուան:

Գերեզմանը ոչ թէ վերկէտը, այլ՝ համեմատաբար աւելի ճիշդ պիտի ըլլար բռնի՝ սկզբնակէտը եղաւ Քրիստոսի կեանքին: Կը հաւատանք ասոր, որովհետև կը հաւատանք թէ Քրիստոսի յարութիւնը Քրիստոնէութիւնն է նոյն իսկ: Քրիստոս յաւերժօրէն կ'ազդէ Քրիստոնէութեան մէջ՝ իր աստուածային խորհուրդին բովանդակ մեծութեամբն ու զօրութեամբը. ինքն է որ ծնունդ կուտայ այն բոլոր յեղաշրջութիւններուն ու յառաջդիմութեանց, որոնք մարդկութիւնը թերևս ստեպ ծանր բայց միշտ ապահով փնտցելով մը գէպի լաւագոյնը կը տանին. իր ոգին է որ, ինչպէս ի հնումն՝ երկար դարեր՝ դիւցազնական առաքելութեանց ուղղիչ ոյժը եղաւ սուրբերու և արդարներու խղճին մէջ, այսօր ևս՝ սրբութեան և արդարութեան զազափարականովը կը վարէ մարդկութեան կեանքը, յօրինուածեալ կարգաւորութեան ամէն վայրկեան աւելի ընդարձակուող արդիւնքներով: Գութը, քաղութիւնը, մաքուր զարգացումը, գաստիարակութիւնը, անշահադէտ գիտութիւնը, որոնք հետզհետէ աւելի մեծ չափով կը բարեբարեն մարդկային ճակատագրին, զործն են իրմով պայծառացած խեղանքերու:

Գժբախտներու, տկարներու, ինկամներու անհուն բազմութիւն մը՝ բովանդակ աշխարհին մէջ՝ ամէն օր իր անուան տակ կը գտնէ իր կապոյտն ու սփոփանքը: Լոկ իմաստունի մը, միայն բարոյախօսի մը, սոսկ հանճարի մը, նոյն իսկ մարդաբէի մը անձովը կարելի չէ բացատրել այս ամէնը. այդպիսիները շատ անցած գացած են պատմութեան հորիզոններուն առկէն, առ առաւելն լուսաւոր գիծեր թողլով իրենց ետէն: Քրիստոսի անունը արեւով ու զօրութեամբ լեցուն կեանքն իսկ է, որ կը լեցնէ աշխարհն ու մարդկութիւնը:

Առանց Գրիստոսի աստուածային և կենդանի ներկայութեան հաւատքին՝ անկարելի պիտի ըլլար հասկնալ քրիստոնէական կեանքն ու իրականութիւնը:

ՁԳրիստոս ըմբռնելու համար ուրեմն պէտք չէ համագրաւուիլ միայն իր չարչարանքներուն և մահուան մտածումով, կանգ առնել խաչին ու գեղեզմանին առջև. հարկ է աւելի առաջ երթալ, և դիտել զինքը իր միւս կեանքին, իրմով վերարդդրուած կեանքին մէջ: Անհրաժեշտ է աւելի ևս շարունակել ընթերցումը...

Իրաւունք ունէր մանկահասակ հայ նախարարը հաւատքի այդ շնչաւ գնելու Յազկերտի ճակտին նետած իր հարցումին, աւելի ճիշդ՝ պատասխանին մէջ:

Իբրև մօտէն իրագել մէկը Տիգրանի արքունիքի ներքին դրութեան և Սասանեան Հայրստութեան քաղաքական կացութեան՝ ան զիտէր անշուշտ թէ այդ պետութիւնը իր դէպի նուազում միտող այն ատենի վիճակին մէջ ալ որչափ ահեղ զօրութիւն մըն էր դեռ. իսկ իբրև իր ազգային իշխանութեան մէկ ներկայացուցիչը՝ խեղամուտ էր անտարակոյս զինուորական միջոցներուն, զորս Հայ ժողովուրդը կրնար այդ միջոցին տրամադրել ինքզինքին, պարսկական լուծին տակ: Բայց այս ղամենէն աւելի վերահասու էր անիկա սա ճշմարտութեան թէ նիւթէն վեր զաղափարը կայ, աւելի հզօր, և թէ թիւին մէջ չէ որ ոյժը կը բովանդակուի անպատճառ. փրկչին խաչէն ու դազաղէն անդին անոր յարութեան փառքը կը տեսնէր ան. ու հալածանքներուն և թշնամութեանց մէջլէն՝ որոնք սկսէր էին արդէն այդ միջոցին կրակէ շրջանակի մէջ առնել իր ազգն ու հայրենիքը, ան կը նշմարէր մշտանորոգ վերկենցադուսի պատկերը, որ իր մոխիրներէն վերածնունդ փնտրելին խորհրդանշանովը կը լուսաւորէր այրեացաւեր տխրութիւնները:

Կը հաւատար Գրիստոսի յարութեան և ատով նոյն իսկ Գրիստոսով անմահութեանը իր ժողովուրդին. երկու փաստերը իր մտքին մէջ դէմ կուտային իրարու, իր սրտին մէջ վեր բռնելու համար հոգևոր և զաղափարական ճշմարտութեան մը սրբութիւնը:

Նոյն հաւատքը, Գրիստոսի և Գրիստոսով յարութեան միևնոյն համոզումը չէ՞ որ կ'ողկորէ ցայսօր մեր ազգային և կրօնական կեանքը: Ո՞ր ազգ մեզի չափ զիտակցօրէն պիտի կարենար Առաքեալին հետ ըսել իր խղճին խորէն. «Ձշարչարանս Գրիստոսի ի մարմնի իմում կրեմ». իրեն համար չէ՞, իր դատին՝ իր մտաւիպարին համար չէ՞ որ հալածուեցանք, տանջուեցանք և չարչարուեցանք ժամանակի երկար տևողութեան մը ընթացքին, և զօրհանապազ Բայց ո՞րն է այն ժողովուրդը, որուն համար այնքան իրաւամբ կարելի լինէր ըսել. «Յոյս նոցա լի է անմահութեամբ». ե՞րբ, իր ա՛յնքան տուալտանքներուն մէջ, այս ազգը ո՞ր մը կրցաւ զգալ յոյսին նուազումը իր հոգիին մէջ: Եւ ո՞ր ազգին համար, աւելի քան մեզի համար, արդարութիւն պիտի ըլլար անդրադառնալով ինքն իր վրայ ըսել ինքն իրեն. «Եթէ չարչարանացն կցորդ լինիմք, և փառացն հազորդ լինելոց եմք». և յետոյ «Յարութեամբն իւրով մեզ զկեանս պարգևեաց»:

Այո՛, իր վրայ մեր հաւատքին մեծութիւնն է որ մեր մէջ կը շինէ զօրութիւնը հաւատքին՝ մեր վրայ:

Հայ ժողովուրդ, ի սփիւռս աշխարհի հալածական, հողմակոծեալ, և չարչարալից կեանքիդ մէջ ալ, գերեզմանին խորհուրդը թող չմթագնէ սրտիդ լոյսը. շարունակէ՛ ընթերցումդ... մահէն և թաղումէն ետքը յարութեան ճշմարտութիւնը կայ դեռ. թո՛ղ չմեռնի հաւատքը քու մէջդ այդ մասին:

«Փա՛ռք յարութեան քո, Տէր»։ Երգէ այդ փառքը, անոր մէջ դուռն երգած պիտի լինիս նաև քու յոյսիդ փառքը...:

★ ★ ★

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ս Ր Տ Ի Բ Ա Ժ Ա Կ

Կոսրած բաժակ լեցնւն ետէկ արեւներու բոքր գինիէն,
Երբոր իյնաս սիեզերքի կախարդական սեղանէն վար,
Սի՛րս իմ խորունկ, ո՞ր աստղին մէջ քու երազներդ պիտի վառեն
Իրենց գոյները բոցահուր ծաղիկներու պէս անհամար...

Ո՞վ, գիւտերին մէջ ունկրնդիր աստեղային հծծիւններու՞
Պիտի լրսէ քու բարախումդ, անհունի թեւ սարսուռագին,
Որո՞ւն երբեք ծարաւի պիտի խըմեն ջինջ արեւուն
Գիւնիմ՝ գուցէ դեռ չի մարած ծաւի բիւրեղը բաժակին:

Ա՛ն, այն ասեմ, այդ բոյեմ, խորհուրդի պէս յաւերժական
Նորէն քու մէջըդ առքթէ՛ր լուսահոս ակը բերկրանքին,
Ու վերքսին պըսակուէ՛ր ծաղիկներէն որ թօւնեցան,
Ու վերքսին քեզ օրօրէ՛ր յիշատակի լոյս մեղեդին...

Ու ձեռք մը քեզ թո՛ղ վերցընէ՛ր, կոսրած բաժակ լուսածորան,
Սի՛րս իմ, օրուն գերդ ուղեւոր մը ծարաւի խոնարհեցայ,
Գիւնովութեան իր կարօտին, քախանձանքին իր անսահման,
Ու նորէն տե՛ղ մ'ունենայիր սիեզերքի սեղանին վրայ...:

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱՍԹ